

LIEZĒRES RŪNAKMENS

Jautājums par rūnakmeņiem Latvijā varbūt ir skatāms plašāk: bija vai nebija sava rakstība Latvijā pirmsvācu periodā? Ja rakstība bija, tad varētu uzskatīt, ka tās nesēji jau iekļāvās plašākos pasaules kultūras lokos, spēja atstāt ziņas par sevi ne tikai folklorā, bet arī rakstos utt. Tāpēc par rakstību Latvijas teritorijā pirms Krusta kariem ir samērā daudz gan zinātnisku, gan cita veida publikāciju (par seno rakstību Latvijā sk.: Vilsone 1929; Malvess 1959; Stalidzāns 1998; un daudzi citi). Neiedziļinoties šajā jautājumā, kas ir jau pavisam cita pētījuma lauks, jānorāda, ka pirmā drošā, pārliecinošā, ar pirmskristietību saistītā, krāšņā, attīstītā un teritoriāli tuvākā rakstības māksla bija Skandināvijas rūnu raksts. Par rūnām, to atklājumiem un interpretāciju ir ļoti liels publikāciju klāsts (sk.: Arntz 1944; Мельникова 2001; McKinnell, Simek, Düwel 2004; Page 2005; Spurkland 2005; Düwel 2008 un daudzas citas).

Rūnas ir atrastas plašās teritorijās. Zinot, ka arī Latvijas teritorijas tautas bija iesaistītas ziemeļnieku karagājienos un ceļojumos [Kursis 1998], vienmēr ir pastāvējis jautājums, vai rūnu raksts nav atrodamams vai atrasts arī Latvijas teritorijā.

Viens neapšaubāms un drošs rūnu raksts Latvijā ir atrasts. Tas ir Daugmales pilskalna kaļķakmens vāles galvas puse ar ziemeļniecisku pīto ornamentu un rūnu raksta iekalumu **“runar : pesar : o (..)”** – “rūnas šīs O (..) iegriezta”. Akmens atrasts arheoloģisko izrakumu gaitā 1937. gadā, un tā īstums nerada šaubas [Lindquist 1969; Schnall 1985].

Vikingi Latvijas teritoriju labi pazina un izmantoja Latvijas ūdensceļus. Tādas Latvijas vietas kā Kolka, Venta, Zemgale u. c. ir minētas vismaz septiņos Skandināvijas rūnakmeņos. Rūnas Latvijas teritorijā pazina (Daugmales vāles galva), tomēr nav nekādu ziņu, ka tās kā rakstu zīmes savām vajadzībām būtu lietojušas vietējās tautas. Rūnas Latvijas akmeņos (un arī cita materiāla artefaktos) jau kopš 19. gs. vidus tiek meklētas un arī it kā atrastas, tomēr droši un nepārprotami rūnu raksti, ja neskaita Daugmales vāles galvu, nav uzieti. Par to, ka pastāv iespēja atrast iepriekš nezināmus rūnu rakstus, liecina daudzie rūnu zīmju iegriezumi kaulā un mālā, kas atrasti Braslavas Maskeviču pilskalnā arheoloģisko izrakumu gaitā kopš

1976. gada. Maskeviču pilskalns taisnā līnijā atrodas tikai ap 20 km attālumā no Daugavas un ap 15–20 km no Latvijas robežas [Дучыц 2013; Дучыц, Мельникова 1981; Калечыц 2013].

Ziņas par akmeņiem ar rūnu iekalumiem Latvijā ir vairākas. Nepārbaudītas un nepārbaudāmas ziņas vēstī par akmeni ar rūnu iekalumiem Burtnieku ezerā [Ueber eine Runeninschrift 1873: 126–127], Vānē (Anonīms 1925. g. ziņojums. Glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamenta arhīvā), Dundagā [Smaļinskis 2006: 86; Rusmanis, Viks 1993: 127] un vēl citur, taču jādomā, ka vietējie ļaudis diez vai spēja atpazīt rūnas, tāpēc apzīmējums, ka uz akmens ir rūnas, varētu nozīmēt ļaužu uzskatu, ka uz akmens ir kādas nesaprotamas zīmes vai raksti. Piemēram, Juris Alps norāda, ka (..) *“neliels rūnakmens ar skaidri redzamiem iekalto zīmju fragmentiem atrodas Jeru pagasta Lielkāju pagalmā”* [Alps 2011: 95], bet, savukārt, kultūrvēsturisko akmeņu labs pazinējs G. Eniņš pamatotī iebilst, ka īstenībā *“šis rūniskais akmens ir tikai viņa (J. Alpa – J. U.) fantāzijas auglis”* [Eniņš 2013].

20. gs. 80. gadu sākumā parādījās publikācijas par Dundagas Upsīšu akmeni, kurā bija saskatītas senas rakstu zīmes jeb rūnas. Akmens saukts par Rūnu akmeni, tādējādi it kā apliecinot rūnu klātbūtni. Novadpētnieks Arturs Zalsters uzrakstīja vēstuli ar akmens aprakstu un fotoattēliem pazīstamajai tā laika krievu rūnoloģei Jeļenai Meļņikovai, kas zinātniski korekti atbildēja: *“Spriežot pēc fotouzņēmumiem, šīs zīmes tiešām iekaltas ar nodomu, tie nav nejauši radušies padziļinājumī. (..) Var vienīgi minēt, kas tas bijis par uzrakstu, kādā alfabētā un kādā valodā tas rakstīts. Es neriskētu runāt par iespējamu piederību pie skandināvu rūnu raksta, jo nav konstatējamas tipiskas šā alfabēta zīmes, bet ir redzamas zīmes apaļu padziļinājumu veidā, kas nekādā veidā nevar būt saistītas ar rūnu rakstu”* [Zalsters 1983].

Kāds cits akmens – Oleru rūnakmens ar tajā iekaltiem it kā rūnu rakstiem vairāk nekā sešus gadus – no 1869. līdz 1876. gadam – mulsināja pētnieku prātus un parādījās sava laika publikācijās, līdz savdabis un īpatnis, Oleru muižas īpašnieks Karls fon Krideners, atzinās, ka rūnas licis iekalt vietējam akmeņkalim, lai izāzētu savu māsu. Akmeni ar istām iekaltām rūnām K. Krideners 1868. gadā bija redzējis Parīzes izstādē, rūnas nozīmējis savā piezīmju grāmatiņā, tad Latvijā pēc piezīmju grāmatas zīmējuma licis zīmes iekalt akmenī, ko izdarīja akmeņkalis, kam nebijis nekādas sajēgas par to, kas ir rūnu raksts. Ir noskaidrots, kādu rūnakmeni Krideners varēja būt redzējis Parīzē, no kura viņš bija pārzīmējis rūnu rakstu, tomēr oriģinālam nav nekādas līdzības ar to, kas iekalts Oleru vai, kā tas saukts vēlākajos laikos, Jeru Apsīšu akmenī (1. att.) [sk. plašāk: Urtāns 2003]. Akmens ar šo iekalumu joprojām ir apskatāms pie Apsīšu mājām, un arī nesenākos laikos var lasīt publikācijas par it kā neatšifrētu rūnu rakstu, kas būtu iekalts šajā akmenī [Ziema 1999: 17].

1. att. Jeru Apsīšu akmens ar rūnu atdarinājumu iekalumu. Jura Urtāna foto.

2. att. Liezēres rūnākmenis. Jura Urtāna foto.

Pēdējos gados aktualizējusies ziņa, ka akmens ar rūnu rakstu atrodas arī Madonas novada Liezērē. Liezēres rūnakmens bija zināms vismaz kopš 1955. gada, kad ziņas par akmeni, pamatojoties uz Liezēres skolotāja Vitolda Roziņa zīmēto rūnu skici un teikto, pierakstīja tālaika Madonas novadpētniecības muzeja zinātniskais līdzstrādnieks Vladislavs Urtāns. Ziņojumā teikts: “...akmenī iekaltais uzraksts (atdarinātie zviedru rūnu akmeņu ieraksti), ko licis iekalt Liezēres muižas īpašnieks Šulcs-Ašeradens. Akmens atrodas pie bij. Liezēres muižas pils, apm. 30 m W.” (V. Urtāna 1955. g. 25. septembra ziņojums. Kopija. Glabājas J. Urtāna personīgajā arhīvā. Ļoti iespējams, ka ziņojuma oriģināls – mašīnraksta pirmais eksemplārs – glabājas tagadējā Madona Novadpētniecības un mākslas muzeja arhīvā.)

2012. gada 3. aprīlī, izpildot manu lūgumu, Latvijas Kultūras akadēmijas Tradicionālās kultūras un folkloras apakšprogrammas 3. kursa studenti – madoniete Monta Vecozola un Viesturs Kirmuška – rūnakmeni lokalizēja jeb atrada. Pēc tam rūnakmens (2. att.) vairākkārt apsekots, fotografēts, 2012. gada 1. oktobrī rūnu zīmes tika uzmērītas (3. att.). Šis izziņējums kopā ar attēliem izziņas veikšanai tika nosūtīts vairākiem Zviedrijas rūnologiem.

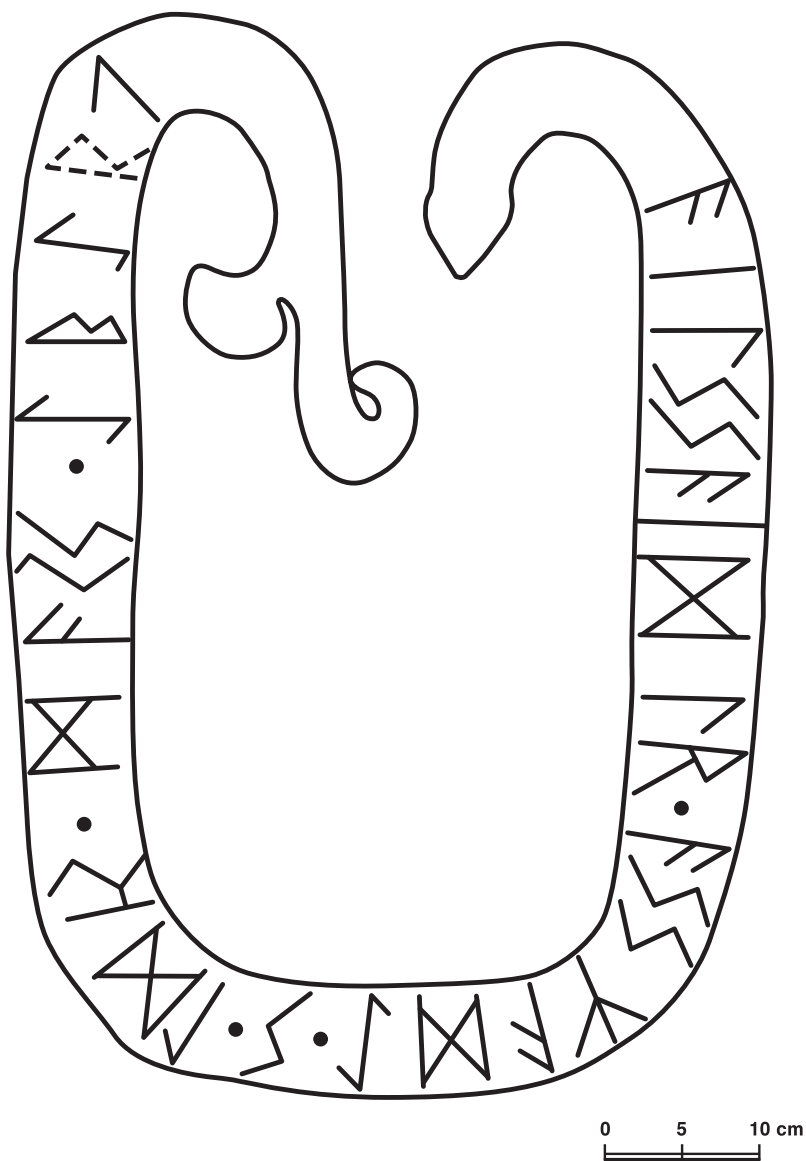
2013. gada 1. februārī tika saņemta atbilde no zviedru rūnologa Dr. Magnusa Kalstrēma, kas savukārt bija konsultējies ar rūnologu Dr. Thorgunnu Snaedālu, ka aprakstāmajā akmenī ir rūnas no divām savstarpēji nesasaistāmām un hronoloģiski atšķirīgām rūnu rakstu sistēmām; tātad rūnas nevar būt oriģinālas, bet ir vēlāku laiku atdarinājums. Ja tomēr visas rūnas tiek lasītas kā secīgs teksts, tad iegūst šādu rezultātu:

ailssaidlr ° assmadē ° s ° ld(r) ° mass ° ēbē(r)t

Tādam tekstam senskandināvu valodās nav jēgas.

Liezēres rūnakmens atrodas kādreizējās Liezēres muižas centrā, Liezēres ezera līča krastā, nogāzē aiz Liezēres graudu klēts (6. att.). Vasaras pilnbriedā, kad uz aug zāle, rūnakmens ir grūti ieraugāms un atrodams. Rūnakmens, kas ir sarkanīgs granīts, augšpusē daļēji noaudzis ar sūnu, guļ uz sāniem, ar gareno asi aptuveni ziemeļu–ziemeļrietumu–dienvidu–dienvidaustrumu virzienā. Uz vienas akmens puses, kas tagad ir vertikāla, iepriekš nogludinātā laukumā iekaltas rūnu zīmes. Ja akmens būtu uzstādīts stateniskā stāvoklī, tad rūnas atrastos vienā akmens galā, bet pretējais, asais akmens gals, varētu būt ierakts zemē. Citas akmens puses neapstrādātas. Akmens garums 1,5 m, platums 0,7 m, biezums 0,7 m. Rūnu raksta aploces garums 0,7 m, platums 0,5 m. Apakšdaļā rūnu raksts ir ļoti tuvs akmens malai; akmens augšpusē tas iekalts drusku atstatāk no akmens malas. Iekalums ir veikts atbilstoši klasiskajiem rūnakmeņu izveidošanas principiem, rūnas iekaltas čūskveida ietvērumā, iekaluma līnijas ir asas un labi saskatāmas.

Rūnakmens dienvidaustrumu pusē, respektīvi, ap un pret akmens aso galu, kam kādreiz bija jāatrodas ieraktam zemē, 2013. gada 8. maijā tika iemērīts un

3. att. Liezēres rūnakmens rūnu iekaluma izzīmējums.

Autori: Juris Urtāns, Māra Urtāne, Rihards Delvers. Jura Urtāna foto.

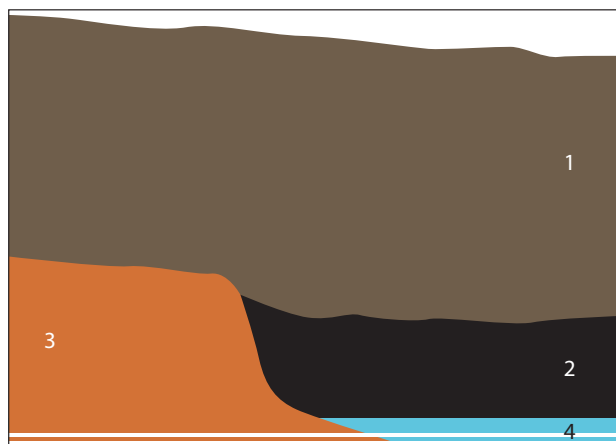
izpētīts pārbaudes rakums 1,5 kv. m platībā (1 x 1,5 m), ietverot laukumā arī rūnakmens aso galu (4. att.). Racēji bija Madonas muzeja zinātniskais līdzstrādnieks, vēsturnieks Indulis Zvirgzdiņš, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas darbinieks Pēteris Lamba un Latvijas Kultūras akadēmijas Tradicionālās kultūras un folkloras apakšprogrammas studente Elīna Gailīte.

4. att. Pārbaudes rakuma virskārta. Jura Urtāna foto.

Noskaidrojās, ka pie akmens ir 0,15 m bieza, melnā augsnē veidojusies velēnas kārta, zem kuras līdz 0,55 m dziļumam turpinās melnas zemes, respektīvi, augsnes kārta (5. att.). Tajā daudz šķeltu, nekārtībā gulošu dažāda lieluma akmeņu, arī lielāki un mazāki ķieģeļu fragmenti (ķieģeļu platums 12 cm), jaunāku laiku draža – vāpētas trauku lauskas, stikla glāzītes pēdiņa, divi lielāki elektrības kabeļa fragmenti dzelzs apvalkā. 0,30 m dziļumā melnajā zemē parādījās atsevišķi māla ieslēgumi. Pārbaudes rakuma austrumu pusē netraucēta māla pamatzeme atsedzās 0,55 m dziļumā, bet pārbaudes laukuma vidusdaļā veidojās asa robeža starp pamatzemes mālu austrumu pusē un dziļāk esošu kultūrslāni rietumu pusē.

Pārbaudes rakuma rietumu pusē, 0,65 m dziļumā, kultūrslāņa raksturs krasi mainījās: no šāda dziļuma tas palika viendabīgs, tumšā krāsā, ar dažu sīku oglišu ieslēgumiem un dažiem dūres lieluma akmeņiem. Šāda rakstura kultūrslānis turpinājās līdz 0,93 m dziļumam, kad sākās pamatzeme – glūdainais māls, iespējams, kādreizējā ezera dibens. Šajā kultūrslānī atrada trīs bezripas trauku lauskas, no kurām viena, šķiet, ir no spodrinātās keramikas trauka, bet kāda cita – poda mala. Tā kā pārbaudes rakums atradās līdzās Liezēres ezera līča krastam, tad jau 0,6–0,7 m dziļumā rakumā sāka ieplūst ūdens.

5. att. Pārbaudes rakuma profils.

1 – jauno laiku kultūrslānis; 2 – Liezēres apmetnes kultūrslānis;
3 – pamatzemes māls; 4 – glūdaina smilts, kādreizējais ezera dibens.

Zemes raksturs un akmeņu izvietojums ļauj secināt, ka atsegtajā pārbaudes rakumā nav nekādu liecību par to, ka rūnakmens kādreiz te varētu būt bijis uzstādīts stateniski, respektīvi, šī nav sākotnējā rūnakmens atrašanās vieta. Akmens arī ir tikai nedaudz iegrimis velēnas kārtā. Dziļākajā kārtā atsegtajā kultūrslānī atrastās bezripas trauku lauskas varētu attiekties uz m. ē. I g. t. vidu. Domājams, ka te, Liezēres ezera līča malā, atradusies plašāka apmetne, kas varētu būt vienlaicīga un saistīta ar Liezēres ezermītni. Jau iepriekš konstatēts, ka iepretim Vidzemes ezermītnēm ezeru krastos atrodas tā paša laika apmetnes; tas tagad apstiprinās arī Liezēres ezermītnes gadījumā (6. att.) [Apals 2012; Urtāns 2014: 257–258].

2013. gadā I. Zvirgzdiņš sniedza ziņas (I. Zvirgzdiņa 2013. g. 31. maija elektroniskā vēstule. Glabājas J. Urtāna personīgajā arhīvā), ka kādreizējā Liezēres bibliotēkā zinot vietu, kur sākotnēji atradies rūnakmens. Tas bijis tuvāk muižas pilij, pie ceļa, un tur bijuši kopā divi akmeņi – rūnakmens un vēl kāds akmens ar iekaltiem krustiņiem (bet tas nav tas krustakmens, kas tagad atrodas pie muižas ceļa). Rūnakmens bijis uzcelts uz asā gala. Uz tagadējo vietu rūnakmeni varēja būt aizvilkuši ceļu būvētāji, kad viņi pie muižas pils asfaltēja apļveida piebraucamo ceļu un akmens varēja būt viņiem traucējošs. Akmens aizvilšana varēja būt notikusi 20. gs. 60.–70. gados. Tas saskan ar V. Urtāna pierakstu, ka rūnakmens atradies ap 30 m uz rietumiem no Liezēres muižas pils.

Domājot par rūnakmens un tā uzrakstu izcelsmi, jāatceras, ka viens no Liezēres īpašniekiem – barons Šulcs-Ašerādens bija ieinteresēts amatierarheologs, 20. gs. 20. gados viņš bija Pieminēkļu valdes ārštata līdzstrādnieks, vēstures entuziasts, tāpēc varētu pieņemt, ka tieši viņš bija rūnakmens iekaluma idejas autors, tomēr

6. att. Skats uz Liezēres muižu no putna lidojuma.

1 – Liezēres rūnakmens; 2 – Liezēres ezermītne. Autori: Juris Urtāns, Rihards Delvers.

var arī būt, ka iekalums izdarīts kaut kad agrāk – 19. gs. vidū vai pirmajā pusē, jo tas bija laiks, kad vācu muižnieki aizrāvās ar romantisko pagātņi, savu muižu parkos veidoja dažādas romantiskas grotas, būvēja mākslīgas pilsdrupas, uzstādīja akmeņus vai pat obeliskus ar romantisku tekstu iekalumiem. Liezēres rūnakmens iekalums ir izdarīts profesionāli, tomēr tā nav kopija no kāda zināma rūnakmens vai arī tāds oriģināls nav zināms. Pagaidām Liezēres rūnakmens iekaluma izcelsmes iemesls nav drošāk nosakāms. Ļoti iespējams, ka tas ticis veidots kā muižas parka dekoratīvs elements.

Liezēres rūnakmens ir jaunāku laiku, iespējams, 19. gs. atdarinājums, kuram nav arheoloģiskās vērtības, tomēr akmenim noteikti piemīt kultūrvēsturiska vērtība un mākslinieciska nozīmība, jo tas ir vienīgais tāda veida jau agrākos laikos profesionāli darināts rūnakmens atdarinājums Latvijā. Jaunatklātās Liezēres apmetnes kultūrslānim noteikti ir arheoloģiska nozīmība, tomēr bez plašākām zondāžām pagaidām nav iespējams noteikt, cik plašu teritoriju aizņem apmetnes kultūrslānis, cik lielā mērā tas ir saglabājies pēc muižas ēku būvniecības zem jaunāku laiku muižas kultūrslāņa un kāda ir Liezēres apmetnes saistība ar Liezēres ezermītņi.

Izmantotie avoti

- Alps, J. Jeru pagasts. *Ziemeļvidzemes ainavas noklusētie stāsti*. Redaktore S. Ikauniece. Valsts mežu dienests, 2011.
- Apals, J. *Āraišu ezerpils. Rakstu izlase un draugu atmiņas*. Sastādītāji A. Caune, Z. Apala. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2012.
- Arntz, H. *Handbuch der Runenkunde*. 2. Aufl., Halle/Saale: Niemeyer, 1944.
- Düwel, K. *Runenkunde*. 4. Aufl., Stuttgart: JB Metzler, 2008.
- Eniņš, G. Noslēpumainie Rundēnu akmens raksti atšifrēti. *Mājas Viesis*, Nr. 22(506), 22.11.2013.–05.12.2013.
- Kursis, A. *Ziemeļnieku sāgas par seno Latviju un latviešiem*. Stokholma, 1998.
- Lindquist, I. Die Inschrift mit Runen aus dem Burgberg zu Daugmale, Lettland. *Ceļi*, XIV laidiens. Lunda, 1969. S. 33.–34.
- Malvess, R. Jautājums par raksta lietošanu Latvijas teritorijā līdz XII gs. beigām. *Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelinam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*. Rīga, 1959. 555.–566. lpp.
- McKinnell, J., Simek, R., Düwel, K. *Runes, Magic, and Religion: A Sourcebook*. Wien: Fassbaender, 2004.
- Page, R. I. *Runes*. The British Museum Press, 2005.
- Rusmanis, S., Viks, I. *Kurzeme*. Rīga, 1993.
- Schnall, U. Die Runeninschrift von Daugmale bei Riga. *Runor och runinskrifter*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1985. S. 245.–254. (Konferenser 15.)
- Smaļinskis, N. *Nezināmā Latvija. Vizijas par mūsu vēsturi*. Avots, 2006.
- Spurkland, T. *Norwegian Runes and Runic Inscriptions*. Boydell Press, 2005.
- Stalidzāns, O. Rakstu pieminekļi Latvijas teritorijā līdz XIII gadsimtam kā kultūrvēsturiskās attīstības liecība. *Kultūras krustpunktu meklējumi*. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 1998. 15.–36. lpp.
- [Ueber eine Runeninschrift]. *Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat*. Bd.VII, H. 3 und 4. Dorpat, 1873. S. 126.–127.
- Urtāns, J. Oleru rūnakmens – viltojums vai atdarinājums? *Latvijas Vēsture*, Nr.1(49), 2003. 29.–39. lpp.
- Urtāns, J. Arheoloģisko un kultūrvēsturisko vietu jaunatklājumi un pārbaude. *Arheologu pētījumi Latvijā 2012.–2013. gadā*. Rīga: Nordik, 2014. 257.–261. lpp.
- Vilsons, E. Vai senlatvju tautām bijuši savi raksti? *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 10, 1929. 300.–309. lpp.
- Zalsters, A. Dižakmens pie Vidales. *Padomju Jaunatne*, 02.07.1983.
- Ziema, G. *Rūjienas novads*. Rūjiena, 1999.

- Дучыц, Л. У. Творы мастацтва з Маскавіцкага гарадзішча. *Гісторыя і археалогія гарадзішча Маскавічы. Зборник навуковых артыкулаў у гонар Людмілы Уладзіміраўны Дучыц*. Рыга, 2013. С. 308–319.
- Дучыц, Л. В., Мельникова, Е. А. Надписи и знаки на костях с городища Масковичи (Северо-Западная Белоруссия). *Древнейшие государства на территории СССР*. Москва, 1981. С.185–216.
- Калечыц, І. Л. Эпіграфія гарадзішча Маскавічы. *Гісторыя і археалогія гарадзішча Маскавічы. Зборник навуковых артыкулаў у гонар Людмілы Уладзіміраўны Дучыц*. Рыга, 2013. С. 291–307.
- Мельникова, Е. А. *Скандинавские рунические надписи: Новые находки и интерпретации. Тексты, перевод, комментарий*. Москва: Издательская фирма “Восточная литература”, РАН, 2001. (Древнейшие источники по истории Восточной Европы.)

LIEZĒRE RUNESTONE

Abstract

A stone with runic inscriptions was discovered in Liezēre in Madona Region in 2012. This is a granite stone with runic signs carved in a snake-like pattern (0.7 m long and 0.5 m broad) on one side of the stone that has been previously flattened. Carvings are inscribed in accordance with the classical principles of making runestones. The Swedish runologist Dr. Magnus Källström has established that the stone contains runes from two runic writing systems that are not related to each other and also differ chronologically. Hence the runes cannot be original: they represent an imitation of a later period. If the runes are read in a sequence as a text (**ailssaidlr ° assmadē ° s ° ld(r) ° mass ° ēbē(r)t**), it makes no sense in Old Scandinavian languages. Next to the Liezēre runestone a trial excavation was made within an area of 1 x 1.5 m. Up to the depth of 0.55 m, there was a cultural layer of the period of the manor and later, but deeper – a cultural layer of a settlement dating back to the middle of the 1st millennium AD. No evidence was found that this could have been the original place of the stone. The cultural layer of the settlement could be related to the Lake Settlement Liezēre. The Liezēre runestone is of a later period, probably an imitation of the 19th century; it could have been carved as a park decoration of Liezēre manor house (owned by Schoultz von Ascheraden). The stone bears no archaeological value; however, it is significant from the cultural, historical and artistic points of view. This is the only professionally carved imitation of this type of runestones in Latvia.

Keywords: *runestones, runic writing, imitations and falsification of runestones, a decoration of Liezēre Runestone Park, a settlement of the middle of the 1st millennium AD.*